

Ivan ŠESTAK – Barbara ĆUK (ur.), *Filozofsko-teološki i pastoralni doprinosi biskupa Mije Škvorca. Zbornik radova znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu 22. studenoga 2019., Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2020., 355 str.*

Godine 2019. kratkoročni znanstvenoi-straživački projekt Sveučilišta u Zagrebu naslovljen *Stota godišnjica rođenja biskupa, filozofa, teologa i književnika Mije Škvorca* zaokružen je znanstvenim skupom o 100. obljetnici rođenja i 30. godišnjici smrti biskupa Škvorca, svećenika isusovca, hrvatskoga teologa i filozofa, propovjednika i pjesnika, erudita i svestranog intelektualca. Nakon svih navedenih odlika koje su resile Miju Škvorca ne iznenađuje da je znanstveni skup održan 22. studenoga 2019. na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti u Zagrebu već drugi znanstveni skup na kojem su tema život i djelovanje Mije Škvorca. Izlaganja s toga znanstvenog skupa objavljena su u zborniku radova istaknutog naslova u uredništvu prof. dr. sc. Ivana Šestaka i doc. dr. sc. Barbare Ćuk s Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Brojni znanstveni prilozi vezani uz lik, djela i djelovanje Mije Škvorca pokrivaju širok raspon prvi put istraživanih pitanja. U sveukupnosti u ovom zborniku radova nalazimo sedamnaest priloga pisanih iz

različitih znanstvenih perspektiva. Riječ je o rezultatima istraživanja koji neupitno proširuju i produbljuju poznavanje hrvatskoga filozofsko-teološkog, ali i pastoralnog konteksta prošlog stoljeća. Štoviše, stečeni uvidi još jasnijim čine lik Mije Škvorca i njegov znanstveni i pastoralni značaj.

U tom smislu priloge ovog zbornika možemo podijeliti u najmanje tri skupine, odnosno prema znanstvenim područjima za koja su njihovi rezultati relevantni. Tako prvih pet priloga donosi niz relevantnih povijesnih podataka i uvida vezanih uz život i pastoralno djelovanje biskupa Škvorca. Zatim slijedi pet priloga s područja filozofije, dok u trećoj skupini, odnosno među ostalim sedam priloga nalazimo teme vezane uz umjetnost, književnost, teologiju, psihologiju, ali i duhovnost. Kako bi ova knjiga našla mjesto udomljenja u rukama zainteresiranih čitatelja, ističemo autore i donosimo sažet pregled priloga.

Prvi prilog, naslovljen *Mijo Škvorc kao pomoćni biskup zagrebački (1970.–†1989.)* rad je mons. dr. sc. Stjepana Ko-

žula. Autor je svoje istraživanje temeljio na arhivskim izvorima, ali i na iskustvima službe nadbiskupskog tajnika (1972. – 1998.), a u radu je ukazao na prilike u Zagrebačkoj nadbiskupiji u vrijeme komunističkog režima i imenovanje biskupa Mije Škvorca. Život i djelovanje pomoćnog biskupa Mije Škvorca (1970. – †1989.) prikazani su kroz poglavlja u kojima se ističe: a) zadaća biskupa Škvorca kao generalnog vikara glede organizacije Međunarodnoga marijanskog i mariološkog kongresa u Zagrebu i Mariji Bistrici 1971. godine, organizacije pastoralnog rada u gradu Zagrebu te službe biskupskog vikara za tisak u Zagrebačkoj nadbiskupiji; b) vremeplov pomoćnog biskupa Mije Škvorca kroz *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije* s raznim poduhvatima i inicijativama na području Zagrebačke nadbiskupije. Na koncu autor progovara i o bolesti, smrti i sprovodu biskupa Škvorca te o mišljenjima pomoćnog biskupa Đure Kokše o biskupu Škvorcu. Svoj rad autor zaključuje tvrdnjama da je na temelju svega iznesenog razvidno da je Mijo Škvorc bio erudit i Božji čovjek koji je na zemlji imao samo dvije ljubavi: Kristovu Crkvu i domovinu Hrvatsku.

Autor drugog priloga, *Mijo Škvorc kao doctor honoris causa Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta*, dr. sc. Đuro Škvorc u svojem je radu progovorio o dodjeli počasnog doktorata Miji Škvorcu na Katoličkome bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 1970. godine. Autor je istaknuo kako je počasni doktorat bio dodijeljen

u povodu 300. obljetnice Fakulteta te da je osim Škvorcu dodjela počasnog doktorata ujedno bila i svojevrsna zahvala hrvatskim isusovcima, osnivačima i prvim nositeljima sveučilišne nastave na zagrebačkoj Akademiji.

U prilogu naslovljenom *Škvorc i noviji duhovni pokreti u Hrvatskoj* prof. dr. sc. Josip Šimunović ukratko je prikazao novije crkvene pokrete u Crkvi. Naime, ističe autor, razmišljati o Crkvi a zaobići duhovne pokrete ili, kako se još naziva, crkvene pokrete »bilo bi pastoralno-teološki okrnjeno, manjkavo pa i nepravedno«. U tom smislu, autor uočava da poznavatelji života biskupa Mije Škvorca uvijek ističu da su Škvorca privlačili novi duhovni pokreti u Crkvi, da je u njima vidio veliko blago, koje može, ako se postave kvalitetni odnosi unutar Crkve, obogatiti njezin identitet kao i dinamiku njezina života i djelovanja. Neupitno je da je upravo stoga Škvorc promicao Kursiljo – mali tečaj kršćanstva i fokolarine. Stoga autor naglašava kako je uvjeren da upravo »primjer djelovanja i odnosa mons. Mije Škvorca prema novijim duhovnim pokretima može biti poticaj obnavljanja Crkve u Republici Hrvatskoj, Crkve koja ostvaruje privlačno jedinstvo u različitosti«.

Autorica četvrtog priloga, dr. sc. Jasna s. Krista Mijatović, izložila je predavanje naslovljeno *Mijo Škvorc i posvećeni život*. U radu je analizirala život i djelo mons. Mije Škvorca s obzirom na odnos prema posvećenom životu. Svoje istraživanje temeljila je na ostavštini

biskupa Škvorca pohranjenoj u Arhivu Zagrebačke nadbiskupije i na arhivskoj građi Hrvatske redovničke konferencije te nekih redovničkih zajednica, istaknuvši kako bi u daljnjim istraživanjima bilo potrebno obuhvatiti i arhivsku građu Hrvatske provincije Družbe Isusove. Rezultati istraživanja, ustvrdila je autorica, ukazuju da je Mijo Škvorc i kao pomoćni biskup zagrebački bio izrazito svjestan svojega redovničkog identiteta te je kao redovnik bio promotor posvećena života. Usto je u svojim zapisima i govorima preferirao teme povezane s posvećenim životom te ih komentirao u svjetlu aktualnih događanja u Crkvi i društvu. No, povrh svega, ističe autorica, brojna predavanja, egzorte, propovijedanja i osobni susreti s članovima redovničkih zajednica i svjetovnih instituta te ostvareni projekti, otkrivaju da je Škvorc bio jedan od glavnih aktera u trajnoj formaciji Bogu posvećenih osoba. Stoga se može zaključiti da je Mijo Škvorc u Zagrebačkoj nadbiskupiji odigrao važnu ulogu u postkoncilskim godinama s obzirom na osobe posvećenog života.

U petom prilogu doc. dr. sc. Daniel Patafta istražio je temu *Biskup Mijo Škvorc i inozemna pastva*. Autor je istaknuo kako je u doba socijalističke Jugoslavije »Katolička crkva bila jedina ustanova izvan dosega stroge kontrole partije, ali pod stalnim pritiskom i prismotrom partijskih organizacija i tajnih službi, te je kao takva bila bitna čuvarica hrvatskoga nacionalnoga identiteta i

sustavno radila na povezivanju Hrvata u Domovini i izvan nje«. Kao pomoćni zagrebački biskup Mijo Škvorc se od prvih dana svoje biskupske službe aktivno uključio u rad domovinske Crkve s hrvatskim iseljenicima. Nakon precizne rekonstrukcije rada Mije Škvorca s hrvatskim iseljenicima, odnosno sudjelovanja u inozemnoj pastvi, autor zaključuje: »Potičući nacionalnu svijest, približavajući se svojom duhovnom osobnošću i iznimnim propovjedničkim darom iseljenim Hrvatima, Mijo Škvorc je ugradio svoje biskupsko poslanje u veliki mozaik hrvatskoga preporoda 70-ih i 80-ih godina, koji je naposljetku doveo do stvaranja samostalne Hrvatske.«

Autori šestog priloga, prof. dr. sc. Ivan Šestak i doc. dr. sc. Barbara Ćuk, otvorili su prvu temu s područja filozofije. U svojem radu progovorili su o *Rukopisu Povijesti filozofije Mije Škvorca*. Autori su istaknuli kako je povijest filozofije neizostavan dio kurikula filozofskih i teoloških učilišta skolastičke tradicije. Škvorc je tako svoju *Povijest filozofije* napisao kao priručnik za studente kojima je predavao na Filozofskom institutu Družbe Isusove od 1956. godine. U tom smislu riječ je o klasičnom skolastičkom pregledu povijesti filozofske misli koji uključuje shvaćanje filozofije kao kretanja ljudskog duha, koji se u potrazi za istinom mijenja, raste, sazrijeva, ali i opada. Sagledano informativno, ističu autori, *Povijest filozofije* nudi stručan, pregledan, jasan, cjelovit, pa i originalni prikaz filozofa i njihovih susta-

va. Sagledano vrijednosno, cjelokupni se nauk prosuđuje s motrišta trajne filozofije (*philosophia perennis*). Škvorc je nastojao objektivno prikazati odnosnu tematiku, no težište je i u informativnom i u vrijednosnom smislu ostalo na antropologiji, etici i teodociji, dakle na shvaćanju čovjeka i Boga. No, to je i razumljivo i u skladu sa svrhom skolastičkoga filozofsko-teološkoga kurikula.

U sljedećem prilogu prof. dr. sc. Anto Mišić obrađuje temu *Škvorc o smrti* te naglašava kako je Mijo Škvorc u brojnim tekstovima koje je objavio u knjigama, znanstvenim, stručnim i popularnim časopisima pisao o različitim temama, no vrlo malo o smrti, samo dva kratka teksta u svojoj knjizi *Vjera i nevjera*. Upravo ga je to potaklo na istraživanje Škvorčeve arhivske ostavštine i njegovih brojnih rukopisa kako bi doznao koliko u njima govori o temi smrti. Uvid u rukopise tako otkriva da je Škvorca *živo* zanimala tematika odnosa života i smrti, umiranja i života nakon smrti. *Štoviše*, arhivska građa otkriva da je Škvorc vjerojatno kanio napisati opširnu knjigu o smrti pod naslovom *Susret sa smrću*. Naime, u arhivu nalazimo brojne tekstove, uglavnom u rukopisu, koje možemo smatrati širom pripremom za pisanje o smrti i umiranju, filozofskim, religijskim, literarnim i drugim vidovima odnosa čovjeka sa smrću. U tom smislu autor u članku predstavlja nekoliko rukopisa, zbirku citata o smrti koje je Škvorc prikupio iz narodne mudrosti (poslovice), natpisa, misli pozna-

tih ljudi, naznačuje i sadržaj objavljen u knjizi *Vjera i nevjera* te detaljnije prikazuje rukopise koji izravno govore o smrti, a nisu javno objavljeni. Kao posebno zanimljiv i neobičan rukopis filozofa, teologa, ali i umjetnika o smrti autor ističe i donosi pjesmu *Isus i smrt*.

Osmi prilog nosi naslov *Škvorčeve misli o savjesti*, a autor rada temeljena na *Škvorčevim* neobjavljenim spisima je prof. dr. sc. Ivan Koprek. Riječ je, kako ističe autor, o četiri cjeline. U prvoj cjelini riječ je o opisivanju fenomena savjesti. Naime, Škvorc najprije analizira doživljaj savjesti, pojašnjava i tumači samu riječ *savjest* te opisuje stanja savjesti. U drugoj je riječ o ontologiji (teologiji) savjesti gdje se Škvorc osvrće na netočna i na ispravna tumačenja, te na koncu predstavlja kršćansko shvaćanje savjesti. U trećoj cjelini riječ je o obveznoj snazi savjesti (deontologija savjesti), odnosno o promišljanju različitih vrsta savjesti. U četvrtoj cjelini riječ je o pedagogiji, tj. odgoju i vodstvu savjesti. Proučavanje *Škvorčevih* spisa otkriva da je za Škvorca savjest nešto što bitno pripada čovjeku. »Ne njegovu bitku, nego djelovanju. Djelovanje ovisi o njemu. Njegov je pak bitak u Božjoj ruci. Usmjereni smo na Boga. U tome smo uvijek ugroženi. Slobodni smo i odgovorni. Odgovorni smo pred Bogom i ljudima, čovjekom. Da se ne izgubimo, upravo nam kao 'duhovni organ' pomaže savjest. Organ zbog toga što je posrijedi nešto što nam je dano, što pripada samoj našoj biti, a ne nešto što je stvoreno izvan nas.

Budući da je posrijedi organ, potrebni su mu rast, vježba, praksa.« Tako govor o savjesti, ističe autor, kod Škvorca završava u životnoj praksi, tj. duhovnosti.

U prilogu naslovljenom *Filozofija i vjera u misli Mije Škvorca* prof. dr. sc. Nikola Stanković istražuje odnos filozofa i vjere u spisima Mije Škvorca, napose u djelu *Vjera i nevjera*. Filozofski sustav ne može vjerovati, nego vjeruje filozof. Sustav je smislio određeni mislilac, koji predlaže otvorenost pred tajnom sveukupne zbilje ili pak poriče mogućnost te otvorenosti, zamjećuje autor. Za Škvorca čovjek, kao »bezobalna tajna« ispituje se »dublje od filozofije, temeljitije od znanosti, zanosnije od umjetnosti«, a »vjera u Boga, čini se, prati čovjeka na putu ljudske avanture od njenog sumračnog početka. Uvijek se Nekome većemu i boljemu i mudrijemu obraćao. Zapitki-vao ga. I slušao ga, ako je govorio. I odgovarao mu, ako ga je pitao. I razgovarali su, Bog i čovjek. I taj povjerljivi razgovor, taj očitiji ili skriveniji savez srda-ca, to međusobno darivanje i predanje, taj pouzdani poziv i odziv, to stvarno zaključenje ugovora i obećanje, od kojega cvate nada, to je u srži naša vjera« (Škvorc, 1982., 28). Na kraju, naglašava autor »prema kršćanskom i Škvorčevu shvaćanju, svakomu je ostavljena sloboda, ali i odgovornost, da svoj život projektira prema uvidima koje ima, ne zadržavajući se izazovima Tajne koja je neprestano prisutna, istodobno: tiha i glasna, skrivena i otkrivena, prisutna i odsutna, blizu i daleko, sve prožimajući ni

s čime se ne poistovjećujući, imanentna i transcendentna, preko savjesti hvali i opominje, kao bezuvjetna slobodu odobravanja, svemu mjeru propisuje, a povjerenje iziskuje, čovjeka, vjernika i nevjernika, očekuje.«

Deseti prilog naslovljen *Škvorčeva razmišljanja o ateizmu* istraživanje je doktorandice filozofije s Fakulteta filozofije i religijskih znanosti Ane Grgić. Autorica je istraživanje temeljila na objavljenim i neobjavljenim spisima Mije Škvorca koji sadrže razmišljanja o ateizmu. Najvažniji objavljeni izvor, ističe autorica, *Škvorčeva* je knjiga *Vjera i nevjera* iz 1982. godine, a među najvažnije neobjavljene spise ulaze rukopisi *Pred 'portalom' ateizma*, *Suvremeni ateizam*, *Vjera i nevjera* i *Nevjera u modernoj misli*. U promišljanjima o ateizmu Škvorc ističe potrebu razumijevanja njegovih socioloških i psiholoških motiva, npr. raspadanje tradicionalnih obitelji, život u gradu, nedostatak mogućnosti za duboko razmišljanje i razvijanje vlastitih misli i stavova. Glavni, pak, izvori ateizma su pogrešno razumijevanje svijeta i čovjekova nespremnost da slijedi vodstvo onog transcendentnoga. No, u konačnici Škvorc smatra da bismo trebali biti otvoreni za dijalog s ateistima, imajući na umu da je zajedničko tlo za dijalog pojedinačno ljudsko biće.

Prvi u trećoj skupini priloga, odnosno jedanaesti prilog u zborniku, istraživanje je mons. dr. sc. Vjekoslava Huzjaka s naslovom *Biskup Mijo Škvorc o vjeri i umjetnosti*. Promišljanja Mije

Škvorca o odnosu vjere i umjetnosti nalazimo u njegovu životnom djelu *Vjera i nevjera*. Škvorc u umjetničkom izričaju traži trag vjere u određenom vremenu i u opusu pojedinog umjetnika. U slikarstvu, kiparstvu i graditeljstvu, smatra Škvorc, otkrivamo da područja umjetničkog stvaralaštva odražavaju odnos čovjeka prema Bogu, odnosno čovjekovo traganje za lijepim i izvorom ljepote, a to je za Škvorca osobni Bog. Umjetničkom stvaralaštvu potpuno novu dimenziju daje utjelovljenje Sina Božjeg. Ono mu otvara neizmjerne mogućnosti traganja za vječnim, za transcendencijom. Napetost između vremenitoga i vječnoga, »to vječno propinjanje čovjeka prema Bogu, ostavilo je traga u svim epohama umjetničkoga stvaralaštva«, ističe autor, pa čak i kad se čovjek počne okretni sam sebi i udaljavati od Boga. To stanje Škvorc je davno prepoznao, ostajući uvijek otvoren dijalogu i novim proplamsajima vjere u umjetnosti.

Dvanaesti prilog obrađuje temu s područja književnosti. U prilogu naslovljenom *Književnost i književnici u misiji Mije Škvorca* izv. prof. dr. sc. Vladimir Lončarević ističe kako u *Škvorčevoj* misli osobito mjesto zauzima književnost te da u tom smislu valja predstaviti njegovu književnu kulturu. Naime, Škvorc je već za vrijeme studija intenzivno čitao književna djela i objavljuvao recenzije novoizšlih naslova te je u više svojih članaka u tadašnjoj periodici, u teološke i filozofske teme uvrstio književne motive: književnike, djela i likove.

»Taj stil njegova teološko-filozofskoga diskursa osobito će biti izražen u kapitalnom djelu *Vjera i nevjera*«, ističe autor. Naime, ne samo da se Škvorc »poslužio književnim temama i motivima kao svojevrsnom mizanscenom fenomenologije religije nego je vjeri, odnosno nevjeri, u književnosti posvetio tri posebna poglavlja«. Tako se Škvorc uz izvanredno poznavanje književne povijesti i teorije predstavio i kao sjajan stilist u žanru znanstvenog eseja. Štoviše, književnost je za Škvorca jezični i životni katalizator njegove filozofske-teološke misli, pri čemu se filozofski i teološki jezik obogaćuje slikama i metaforama, a »književnost biva podvrgnuta kategorijalnom aparatu i ciljevima filozofije i teologije: utvrđivanju i usvajanju Istine«.

Temu *Sveto i profano na velikom platnu. Filmska umjetnost u misli i kritici Mije Škvorca* izložila je doc. dr. sc. Irena Sever Globan. Autorica je istaknula kako je Mijo Škvorc bio veliki ljubitelj i poznavatelj filma. Štoviše, među prvima je pisao kritike filma u *Glasi Koncila*. Dva potpoglavlja u djelu *Vjera i nevjera* posvetio je filmu u kojem, vodeći se smjericama Drugoga vatikanskog koncila, prepoznaje »medij koji zadovoljava duševne i duhovne potrebe čovjeka i koji je u stanju stupiti na tlo svetoga i komunicirati transcendentno, postajući tako svojevrsan *locus theologicus*«. U svojim analizama Škvorc filmu pristupa i sa sadržajne i s estetske strane, u kontekstu prenošenja poruke vjere ili nevjere. *Škvorc nam je tako ostavio, ističe auto-*

rica, zadatak promišljati film kao mjesto teološke refleksije u kontekstu prenošenja vjere ili nevjere.

Kristologija biskupa Mije Škvorca naslov je četrnaestog priloga u kojem je autor izv. prof. dr. sc. Ivan Antunović progovorio o kristološkim promišljanjima u djelima biskupa Mije Škvorca. Posebnu pozornost posvetio je djelima *Isus – Spasitelj* i *Molitva svake duše*. Za Miju Škvorca se može kazati, ističe autor, da je bio teolog »koji se bavio problemima kršćanskoga života u svijetu, kršćanskoga prevladavanja svijeta usred svijeta, kršćanskoga osvajanja svijeta, koji treba dovesti do priznavanja Boga«. Središnja tema njegove teologije pripada kristologiji, u smislu povijesnog Isusa i Isusa vjere. Ona je i živa kristologija i kristologija koja traži, ona je svagdanja, egzistencijalna, pučka i mistična, propovjednička i pripovijedalačka. *Štoviše*, Škvorc ističe da »dogmatska teologija općenito, a napose kristologija, ne smije biti ezoterična tajnovita znanost koja se bavi uzvišenim pitanjima koja zanimaju samo učenjake. Kristologija i kao znanost treba služiti navješćivanju evanđelja ljudima, izvoru milosti i milosrđa za spasenje svijeta«, ističe autor.

U petnaestom prilogu zbornika iznesena je tema *Korizmene konferencije Mije Škvorca u bazilici Srca Isusova u Zagrebu (1951. – 1953.)*. Autor rada, prof. dr. sc. Marijan Steiner, usredotočio se na devet jednosatnih govora, odnosno na korizmene konferencije koje je Škvorc održao kroz tri večeri 1951., 1952. i 1953. go-

dine u bazilici Srca Isusova u Zagrebu. U konferencijama Škvorc je s filozofsko-teološkoga aspekta u konferencijama 1951. godine obradio tri teme o Crkvi pod zajedničkim nadnaslovom *Naše pokoljenje u Kristovoj lađi*. Godine 1952. konferencije su naslovljene *Čovjek i njegova sudbina*, a 1953. godine konferencije imaju zajednički naslov *Drama naše slobode*. U konferencijama su obrađena »teodi-cejska pitanja o Bogu, zatim o stvaranju svijeta i postanku čovjeka, eshatološke teme, razmišljanja o patnji i smislu života, govor o glavnim grijesima i krepotima, ekleziološka razmatranja napose kroz sakramentologiju, osnovni naglasci kristologije, optimistično poticanje na čestit i radostan kršćanski život i dr.« Te su konferencije nedavno i zasebno priređene za tisak (Mijo Škvorc, *Kršćanska egzistencija na ispitu. Korizmene konferencije*, Marijan Steiner – Ivan Šestak (prir.), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2020.).

Temu *Blaženi Ivan Merz u propovijedima biskupa Mije Škvorca* u šesnaestom prilogu zbornika iznijeli su prof. dr. sc. Zdravko Matić i Damir Stručić, dipl. krim. Autori su proučili i analizirali odabrane propovijedi i predavanja biskupa Mije Škvorca o bl. Ivanu Merzu. Ponajprije tekst naslovljen *Svetac zagrebačkog asfalta* objavljen je u *Glasu Koncila* 1966. godine, zatim propovijed održanu na euharistijskom slavlju u bazilici Srca Isusova prigodom proslave 50. obljetnice smrti Ivana Merza 1978. godine te uvodno predavanje prigodom

50. obljetnice smrti održano na simpoziju 1978. godine. Konačno, i propovijed od 10. svibnja 1983. godine, održanu u bazilici Srca Isusova pod naslovom *Sedam darova Duha Svetoga u životu sluge Božjega Ivana Merza*. Unatoč pritiscima komunističkih vlasti, zaključuju autori, Škvorc je govorio o Ivanu Merzu kao uzoru svim generacijama u borbi za Istinu kao i o čovjeku liturgije i preteči Drugoga vatikanskog koncila, koji je posebno istaknuo značaj laika za Crkvu.

Posljednji, sedamnaesti prilog u zborniku, ocrtava *Duhovno psihološki profil biskupa Škvorca prema djelu Molitva svake duše*. Autor, doc. dr. sc. Antun Volenik, govori o knjizi isusovca i biskupa Mije Škvorca *Molitva svake duše* i šire prikazuje pojedine, danas manje poznate psihologe na koje se Škvorc referirao u pisanju svojih razmišljanja sabranih u toj knjizi. Najduži pojedinačni tekst u knjizi, naglašava autor, pod naslovom *Molitva raznih temperamenata* otkriva »poznavanje i korištenje onodobnih teorija ličnosti, osobito onih zasnovanih na utjecaju temperamenta kako bi se izrazila duhovnost pojedinih tipova osobnosti«. Škvorc, zaključuje au-

tor, ustrajava na osobnom susretu s Isusom, polazeći od psihološkog postulata da je svaka duša, a time i svaki čovjek jedinstven i drukčiji *upravo na razini svojeg temperamenta i karaktera koji trajno razvija i mijenja, posebice tijekom svojih ranih godina života, ali i kasnije*«. Škvorca, pak, smatra autor, možemo opisati kao kombinaciju melankolika i kolerika, s naglaskom da nam ipak njegova molitva i odnos s Gospodinom ostaju nepoznati.

Na koncu valja istaknuti kako su prikazani prilozi ovog zbornika radovali pisani znanstvenim stilom i popraćeni sažetcima na engleskom jeziku. Načinom obrade izabраниh tema i prikazom rezultata istraživanja te njihovom raznolikošću, prilozi ovog zbornika radova bit će zanimljivi široj znanstvenoj zajednici: filozofima, teolozima, povjesničarima, književnicima, psiholozima i umjetnicima. Iako je u cjelini zbornik napisan znanstvenim stilom i namijenjen u prvom redu znanstvenoj publici, ipak njegova tema – život, lik i djelo biskupa Mije Škvorca – može biti, i zasigurno jest, zanimljiva i široj čitalačkoj publici. Tako se zbornik posvećen Miji Škvorcu kao zanimljivo štivo može preporučiti svima.

Marina Novina

Nedjeljka s. Valerija KOVAČ, *Mjesto slike u govoru vjere: povijest – teologija – primjeri*, Glas Koncila, Zagreb, 2020., 395. str.

Posljednjih desetljeća kršćanska se teologija u Europi, pa i u svijetu, intenzivnije bavi pitanjem slikâ, odnosno slike kao

načina (vizualne) spoznaje. Zbog toga se, između ostaloga, osjeća potreba povijesno i sustavno-teološki predstaviti